

Individuals do not act so as to maximize utilities described in independently-existing functions. They confront genuine choices, and the sequence of decisions taken may be conceptualized, ex post (after the choices), in terms of “as if” functions that are maximized. But these “as if” functions are, themselves, generated in the choosing process, not separately from such process. If viewed in this perspective, there is no means by which even the most idealized omniscient designer could duplicate the results of voluntary interchange. The potential participants do not know until they enter the process what their own choices will be. From this it follows that it is logically impossible for an omniscient designer to know, unless, of course, we are to preclude individual freedom of will. James M. Buchanan, “Order Defined in the Process of Its Emergence”, Literature of Liberty, Winter 1982, vol. 5, No. 4

Özetle, *eğer bir şekilde özgür iradeye inanıyorsanız, özgür irade sahibi canlıların üreteceği etkileşimin önceden bilinemeyeceğine de inanmanız gerekir* diyor.

Kader konusunda giderek *cebriyye*’ye yakın duruşum da buna benzer bir sebepten. Ehl-i Sünnet *Allah insanlara hem irade vermiştir, hem de ne yapacaklarını bilir* diyor. Bu iki durum kolayca birleştirilemez ama mümkünmüş gibi yapıyoruz.

Örnek verelim: Allah insanları %20 oranında serbest bırakmış olsun. Bir insanın ne yapacağını %80 biliyor, %20 ise onu farklı tercihler arasında serbest bırakıyor. (Böyle bir hesap olmaz aslında, biraz manasız ama idare edin.) İki insan için *bilinebilen* $0.8 \times 0.8 = 0.64$ olacaktır. Falancaya kötülük yapma imkanım var, diyelim, bu konuda imtihan ediliyorum... O da benim kötülüğümle imtihan ediliyor. Benim kötülük yapıp yapmayacağım iradem dahilindeki bir mesele, onun benim kötülüğümle karşılaştığında bana karşılık verip vermeyeceği de onun iradesinde bir mesele. Ben ona kötülük yerine iyilik de yapabilirim veya konuyu unutabilirim veya bunun gibi başka davranışlar sergileyebilirim. Benim yaptığıma göre, karşımdaki insanın da ne yapacağı daha da belirsiz hale geliyor. Bu durumda *bilinen* 0.64’e iniyor.

Konu üç kişi için hesaplandığında $(0.8)^3 = 0.512$, dört kişi olduğunda $(0.8)^4 = 0.4096$ diye gidiyor. n kişi için $(0.8)^n$, 1000 kişi için mesela 0’dan sonra . ve 96 sıfır daha yazıp, sonra 2 yazıyorsunuz, o kadar bilinebilir.

Birbirimizi etkiliyoruz. İnsan sadece kendisinden ibaret bir canlı değil. Bu durumda eğer aynı dünyada yaşıyorsak, ya Allah bizim ne yapacağımızı bilmiyor veya özgür değiliz. Özgürlük imkanımız %20 değil de, diyelim %0.1 olsa bile, 100.000 kişi için 0’dan sonra 44 sıfır daha koyup yazabiliyoruz *bilinebilen* oranını.

Yani *Allah ne yapacağımızı biliyor* diyorsak, Allah bütün insanlığın ve içinde yaşadıkları çevrenin nasıl oluşacağını biliyor demektir, bu durumda insanın *iradesi* diye bir mesele yok veya Allah ne yapacağımızı, ne olacağımızı bilmiyor...

Buradan bir çıkış *aynı dünyada yaşıyorsak* kalıbında. Diyelim benim birine kötülük yapmam veya iyilik yapmam, farklı *dünyalar* meydana getiriyor. Bu durumda belli bir ölçüde iradeden bahsedebiliriz. Ben birine kötülük yaparsam, ona kötülük yaptığım bir dünyada, bunun sonuçlarıyla yaşıyorum, eğer kötülük yapmaktan vazgeçiyorsam, bunun sonuçlarını yaşadığım bir dünya yaratılıyor.

Bir dünya yaratılıyor derken, herkesin her iradi kararına karşılık bir dünyadan bahsediyoruz, bu dünyada *diğer insanlar* da farklı oluyor. Bu sabah bu yazıyı yazdığım bir dünyada yaşıyorum, bu yazıyı yazmayıp, yazmam gereken bazı mesajları, mektupları yazsam *farklı dünya yaratılacak* ve o dünyada yaşamaya devam edeceğim. Bu durumda eğer cüz'i irademle, *dünyayı yaratan* külli irade arasına bir sınır çizilebiliyorsa, bu sınır yaşamaya devam eder. Ben kendi %20 irademle tercihlerde bulunurum, %80 irade sahibi de benim tercihlerime göre yeni dünyalar yaratıp, beni imtihan etmeye devam eder.

Bu üçüncü duruma da *Solipsizm* diyoruz. *Sadece ben varım, diğer tüm dünya benim imtihanım için sahne* anlayışı bu.

Ancak bu da pek beklenen bir durum değil: Doğru olabilir ama doğru olduğunu bilmek için etrafımızdaki insanların iradeleri olmadığına ve hepsinin bizi imtihan için yaratıldığına inanmamız gerekiyor. Kainat birden fazla iradeyi kaldırmıyor, kısacası, Allah'ın iradesi var, bir de onun kuluna tanıdığı bir *ufak irade* var ama bu *ufak iradeler* aynı dünyada yaşamıyor. Ben sizin dünyamda, benim tercihlerime göre şekillenmiş versiyonlarınızla tanışıyorum ve etkileşim içindeyim, siz de benim kendi dünyanızda, kendi tercihlerinize göre şekillenmiş versiyonumun yazdığı yazıyı okuyorsunuz.

Bunun anlamlı bir pozisyon olduğunu düşünüyor musunuz gerçekten?

Buna inanıyorsanız, tüm kainatın, insanların, ağaçların yıldızların ve kuşların, bildiğiniz ve bilmediğiniz tüm haşeratin, dünyanın öbür ucundaki bir çiçeğin ve milyonlarca ışık yılı ötedeki, milyarlarca galaksideki milyarlarca yıldızın *sizin için* yaratıldığını düşünüyor olmalısınız. Biraz *israf* kokuyor. Şahsen, ben naçiz adamı bu kadar büyük kainata koymadan da imtihan edersiniz, astrolog bir tanıdığım yıldızların üzerimdeki etkisinden bahsediyor ama bu görüşe göre yıldızlar benden, benim onlardan etkilendiğimden fazla etkileniyor.

Buna bir itiraz, *dünyanın o kadar da büyük olması gerekmez* diye yapılabilir. Hayatımızı doğrudan etkilemeyen şeyler, yıldızlar, dünyanın öbür tarafındaki böcek, hiç görmediğim o milyonlarca balık *benim dünyam* için yeniden yaratılmıyordur. *Dünya düzken* Amerika kıtasında yaşayan bir insanın, Avrupa'daki birinin hayatını etkilemesi mümkün değildi, o zaman bunların *farklı dünyalarda* yaşaması gerekmez.

Bu bahis biraz *Simülasyon Hipotezine* doğru gidiyor, Simülasyon'un tercihlerimize göre çatalanacağını ancak doğrudan hayatımızı etkilemeyen konularda, diyelim yıldızlarda veya balta girmemiş ormanların ağaçlarında, Simülasyon'un ortak bir *veri havuzunu* kullanacağını düşünebilir.

iriz.¹ Bununla beraber insanların iradeleriyle dünyalarını %0,1 oranında değiştirdiklerini düşünsek bile, bu değiştirdikleri kısımlar birbirinden farklı olacağı için, sonunda tamamen apayrı dünyalarda yaşayacaklardır. *Ortak dünya* bu durumda uzun süre *ortak* kalamaz.

Ben bunun gibi *fazla sofistike* laflar yerine *özgür irade bir illüzyondur* demeyi tercih ediyorum. Basit şekilde, *özgür irade hissinin* sadece bir *his* olduğunu söylemek, *küllî irade* ve *cüz'i irade* arasında çizgiyi çekmeye çalışmaktan daha kolay. İnsanın iradesinin bir *yanılsama* olduğunu, içinde bulunduğu durumlarda, içinde bir karar doğduktan, düşüncesi kendine *sufle* edildikten, bunu *sahiplenmesinden* ibaret olduğunu söylemek daha iyi. Bizim sandığımız *düşünceler* gerçekten bizim midir?

İmtihan nerede? diyecekseniz, *imtihan* bize söylenen düşünceleri ele alış tarzımızda. Kararımızı nasıl oluşturduğumuz, hangi durumda hangi hisleri besleyip, hangisinin üstesinden geldiğimiz, hangi düşünceleri hangilerine tercih ettiğimizde. Bu durumda *fiiller* insanın tasarrufunda değil, insan kendi bedeni üzerinde bile tasarruf sahibi değil, elini kaldırmayı istediğinde bu isteğin gerçekleşeceğini bilmiyor, bu isteğin kendi isteği olup olmadığını da bilmiyor, onun bildiği içinde yüzdüğü his havuzunda batmadan durmaya çalışmak.

Bu büyük ölçüde etrafımızdaki insanların ve dünyanın *kendisinden sorumlu olmayan* varlıklar olduğu anlamına geliyor, bunun farkındayım. İnsan sadece *anlık* olarak izin verildiği ölçüde kendisinden sorumludur. Bu izin verilmeyebilir veya sadece belli konularda verilebilir. Diğer tüm yaşadıkları bu anlık tercihlerinin *doğal* sonuçlarıdır.

Kainatın varoluşunun düşüncemizle paralel gelişmesi, gözümüzü kırpma istediğimizde gözümüzü kırpmamız, *iradeye* bir delil teşkil etmez. Bu ikisi, yani *irade* ve *fiil* aynı kaynaktan idare edilen veya aynı iple oynatılan iki ayrı kukla da olabilir. Birinin diğerine uygun gerçekleşmesine bakıp, *bakın irademiz var* diyemeyiz. Bu sebeple küllî ve cüz'i irade üzerinde bir çizgi çekmek yerine, bizim de *küll'ün* tamamen içinde olduğumuzu düşünmek daha anlamlı olsa gerek.

¹Burada bahsettiğim konu, Unix'in *copy-on-write* process çatallanması veya JavaScript gibi prototip tabanlı nesneye yönelik dillerin nesne üretmesine benzer. *İnsanların dünyası* ortaktır ama biz ondaki *değişiklikleri* kendi dünyamızda yaratırız. Yine de bu durumun burada bahsedilen *birbirimizi etkileme* konusunda pek bir faydası olmaz, çünkü bu teknolojiler birbirinden yalıtılmış nesneler/process'ler için geçerlidir ve tüm process'lerin birbirini etkilediği bir dünyada, dünyanın ortak bir dünya olarak kalma imkanı azalır.